

MEANDER

ROK LXXVIII 2023: s. 111–124
ISSN 0025-6285
DOI: 10.24425/meander.2023.147938

AGNIESZKA WOJCIECHOWSKA

ORCID: 0000-0001-9844-1231

e-mail: agnieszka.wojciechowska@uwr.edu.pl

Institut Historyczny, Uniwersytet Wrocławski

SEN NEKTANEBO*

NECTANEBO'S DREAM

Streszczenie: Opatrzony komentarzem przekład egipskiej noweli o królu Nektanebo II i pewnym pisarzu hieroglifów, zachowanej fragmentarycznie na jednym papirusie greckim i czterech demotycznych.

Słowa kluczowe: *Sen Nektanebo*; literatura egipska; literatura grecka; nowela antyczna; bilingwiczność w starożytności; papirusy greckie; papirusy demotyczne

Summary: A Polish translation, with commentary, of an Egyptian novella about king Nectanebo II and a certain hieroglyph carver, attested on fragments of one Greek and four demotic papyri.

Keywords: *Nectanebo's Dream*; Egyptian literature; Greek literature; ancient novella; bilingualism in antiquity; Greek papyri; demotic papyri

---

* Badania prowadzące do powstania tego artykułu zostały sfinansowane przez Narodowe Centrum Nauki, grant Maestro UMO-2014/14/A/HS3/00132. Chciałabym również bardzo podziękować prof. dr. hab. Krzysztofowi Nawotce za pomoc i cenne rady przy pisaniu tego artykułu.

Ten utwór jest dostępny na warunkach licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe (CC BY 4.0), która umożliwia nieograniczone korzystanie, rozpowszechnianie i kopiowanie utworu pod warunkiem odpowiedniego oznaczenia autora i źródła. Zob. <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.pl>

Tytuł *Sen Nektanebo* – nadany przez nowożytnych badaczy – nosi fragment późnoegipskiej noweli, dziś byśmy powiedzieli: historycznej. Utwór ten został spisany dużo później niż przedstawione w nim wydarzenia z czasów króla Nechtharehbe (Nechthoreb, Nechthereb, Nektanebo II), ostatniego władcy ostatniej rodzimej, XXX dynastii egipskiej, sprawującego władzę w latach 359/358–341/340 p.n.e.¹ Panowanie Nektanebo II zostało przerwane przez najazd perskiego króla Artakserksesa III, który tym samym rozpoczął w Egipcie drugie panowanie perskie.

Nowożytnemu czytelnikowi *Sen Nektanebo* znany jest w najpełniejszej wersji greckiej z papiirusu *P. Leiden* I 396² oraz z czterech strzępów papiirusów demotycznych: *P. Carlsberg* 499, *P. Carlsberg* 424, *P. Carlsberg* 559 wraz z *PSI inv.* D 60 oraz *P. Carlsberg* 562. Papiirus z tekstem greckim został zakupiony około 1820 r. przez Johanna d’Anastasy’ego, wicekonsula Szwecji w Aleksandrii. Znaleziony został w Serapeum w Memfis, w archiwum *katochosa* Apolloniosa pochodzącym z początku II wieku p.n.e. Termin *katochos* poświadczony jest dla osób – zarówno mężczyzn, jak i kobiet – związanych z tym memfickim sanktuarium. Pochodzi on od nie do końca jasnego dla nowożytnej nauki słowa *katochē*, odnoszącego się do osoby, której obowiązkiem było przebywanie w Serapeum. Prawdopodobnie ten obowiązek nakładał we śnie bóg i tylko on mógł z niego zwolnić *katochosa*. Oczywiście w świątyni oprócz *katochoi* znajdowały się również inne osoby, zamieszkujące ją czasowo. Znajdowało się tam też ogromne archiwum papiirusów z czasów ptolemejskich³. Do niego należał też zapewne lejdeński papiirus.

Choć papiirus zachował się w całości, to jednak treść *Snu Nektanebo* wskazuje na to, że Apollonios nie skopiował całego tekstu, przerywając w momencie, gdy rozpoczyna się historia miłosna. Badacze od dawna przypuszczali, że znany nam w wersji greckiej *Sen Nektanebo* został przetłumaczony z tekstu demotycznego, a dowód na to pojawił się w 1997 r., gdy w kolekcji Carlsberga zidentyfikowano cztery papiirusy z wersją demotyczną tego tekstu. Pochodzą one z biblioteki świątynnej w Tebtunis. Jeden z nich, fragmentaryczny

¹ Daty panowania Nektanebo II: zob. niżej w komentarzu.

² Wzmiankowany po raz pierwszy w: C. J. C. Reuvens, *Lettres à M. Letronne [...] sur les papyrus bilingues et grecs et sur quelques autres monumens gréco-égyptiens du Musée d’Antiquités de l’Université de Leide*, Luchtman, Leide 1830, *Troisième lettre*, s. 76–79; *editio princeps*: C. Leemans, *Papyri Graeci Musei Antiquarii Publici Lugduni-Batavi*, t. I, Lugduni Batavorum 1843, s. 122–129.

³ R. S. Bagnall, P. Derow, *The Hellenistic Period. Historical Sources in Translation*, Blackwell, Malden, MA – Oxford 2004, s. 278–279.

P. Carlsberg 562, zawiera tekst bardzo zbliżony do tego, który znamy z papiirusu Apolloniosa, a pozostałe trzy przedstawiają dalszy ciąg historii. Wszystkie datowane są na koniec I lub początek II wieku n.e., są więc około 250 lat późniejsze niż papiirus Apolloniosa. Zostały one przepisane z jakiegoś wcześniejszego papiirusu demotycznego; nie jesteśmy w stanie stwierdzić, czy to ten papiirus, czy jakaś inna, wcześniejsza wersja stała się podstawą przekładu zachowanego w papiirusie Apolloniosa, ale związek genetyczny między tymi pięcioma tekstami zachowanymi nie budzi wątpliwości. *P. Carlsberg 562* został spisany przez innego pisarza niż pozostałe trzy papiirusy demotyczne – analiza pisma wskazuje, że wyszły one spod jednej ręki⁴. *P. Carlsberg 559* oraz *PSI inv. D 60* są częścią tego samego zwoju; to najlepsza kopia, wykonana na dobrej jakości papiirusie⁵. Każdy z czterech tekstów demotycznych zawiera nieco inne elementy *Snu Nektanebo*, co w sumie pozwala na ustalenie pełnego brzmienia znacznej części tej noweli. Akcja samego *Snu Nektanebo* została umieszczona w 21/22 dniu miesiąca Farmuti w 16 roku panowania Nektanebo II (5/6 lipca 343 r. p.n.e.), czyli ponad dwa lata przed najazdem perskim⁶. Wykorzystanie wymienionych wyżej tłumaczeń papiirusów egipskich pozwoliło na lepszą interpretację tekstu.

Sen Nektanebo

Wersja grecka (*P. Leiden I 396*)

I Pismo Petesisa, pisarza hieroglifów, do króla Nektanebo. II W szesnastym roku, w nocy z 21 na 22 dzień miesiąca Farmuti, wedle kalendarza boskiego, przy pełni księżyca.

Pewnego razu, gdy król Nektanebo przebywał w Memfis i złożył ofiary, sądząc, że bogowie powinni pozwolić mu poznać przyszłość, zobaczył we śnie łódź papiirusową, która nazywa się po egipsku *rops*, podchodzącą do brzegu w Memfis, a na niej wielki tron. Siedziała na nim dostojna dobroczyńczyni, stworzycielka plonów i pani bogów Izyda, a wszyscy bogowie Egiptu stali koło niej, po jej prawej i lewej ręce. Na środek zaś wystąpił jeden z nich, który zdawał się mieć dwadzieścia jeden łokci wzrostu, a którego nazywają po egipsku Onuris, a po grecku Ares. Padł na twarz i powiedział:

⁴ K. Ryholt, *A Demotic Version of Nectanebos' Dream (P. Carlsberg 562)*, ZPE 122, 1998, s. 197–198; id., *Nectanebo's Dream or the Prophecy of Petesis*, [w:] *Apokalyptik und Ägypten. Eine kritische Analyse der relevanten Texte aus dem griechisch-römischen Ägypten*, oprac. A. Blasius, B. U. Schipper, Peeters, Leuven 2002, s. 221–222. Tekst grecki i komentarz: U. Wilcken, *Der Traum des Königs Nektanabos*, [w:] *Mélanges Nicole*, Genève 1905, s. 579–596; B. Lavagnini, *Eroticorum Graecorum fragmenta papyracea*, Teubner, Lipsiae 1922, s. 37–42; U. Wilcken, *Urkunden der Ptolemäerzeit (Ältere Funde)*, t. I: *Papyri aus Unterägypten*, de Gruyter, Berlin 1927, s. 364–374; L. Koenen, *The Dream of Nektanebos*, BASP 22, 1985, s. 171–194.

⁵ K. Ryholt, *A Sequel to the Prophecy of Petesis (P. Carlsberg 424, P. Carlsberg 499 and P. Carlsberg 559 + PSI inv. D 60 verso)*, [w:] id., *Narrative Literature from the Tebtunis Temple Library*, Museum Tusulanum, Copenhagen 2012, s. 159.

⁶ A. Spalinger, *The Reign of King Chabash. An Interpretation*, Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde 105, 1978, s. 145; id., *The Date of the Dream of Nectanebo*, Studien zur Altägyptischen Kultur 19, 1992, s. 295; A. T. Olmstead, *Dzieje imperium perskiego*, przeł. K. Wołlicki, PIW, Warszawa 1974, s. 407; Koenen, op. cit. Tłumaczenie: F. Hoffmann, J. F. Quack, *Anthologie der demotischen Literatur*, LIT, Berlin 2007, s. 162–166.

– Przybądź do mnie, bogini, która ze wszystkich bogów masz największą moc, która panujesz nad wszystkimi w świecie i która dajesz wybawienie wszystkim bogom, Izydo, i w miłosierdziu wysłuchaj mnie; zgodnie z twoim rozkazem nienagannie strzegłem kraju. III I choć aż do dziś otaczałem wszelką troską króla Nektanebo, on jednak, odkąd został przez ciebie powołany na swój urząd, zaniedbuje moją świątynię i sprzeciwia się moim rozkazom. Pozostaję na zewnątrz swojej własnej świątyni, a prace wewnątrz przybytku <zwanego Ferso> są wciąż nieukończone ze względu na występki ich nadzorczy.

To usłyszawszy, pani bogów nic nie odpowiedziała.

Gdy Nektanebo zobaczył to we śnie, obudził się i rozkazał pośpiesznie wysłać do Sebennytos w głąbi kraju posłańca po arcykapłana i proroka Onurisa. A gdy przybyli razem do pałacu, król spytał:

– Jakie jeszcze prace pozostały do wykonania w przybytku zwanym Ferso?

Ci zaś odpowiedzieli:

– Wszystko zostało wykonane oprócz wyrycia napisu hieroglificznego na kamieniu.

IV Nektanebo rozkazał pośpiesznie zwrócić się pisemnie do świątyni egipskich z pytaniem o pisarzy hieroglifów. Gdy przybyli zgodnie z rozkazem, król spytał, który z nich jest najbardziej utalentowany i potrafi szybko ukończyć pozostałe do wykonania prace w przybytku zwanym Ferso. Gdy tylko te słowa zostały wypowiedziane, wystąpił pewien człowiek z miasta Afrodyty w nomie Afroditopolis, imieniem Petesis, syn Ergeusa, i powiedział, że może wykonać wszystkie te prace w ciągu kilku dni. W podobny sposób wypytał król innych przybyłych, a oni potwierdzili, że tamten mówi prawdę i że nie ma drugiego takiego jak on w całym kraju. Dlatego zlecił mu tę pracę, wypłacił wielkie wynagrodzenie, a zarazem polecił mu wykonanie zadania w kilka dni, tak jak ów obiecał je wypełnić, zgodnie z wolą boga.

Petesis jednak, wzięwszy dużą sumę pieniędzy, odjechał do Sebennytos. Ponieważ był z natury opilcem, przed zabraniem się do pracy postanowił poświętować. V Gdy przechodził przez południową część świątyni, spostrzegł Athyrepse, córkę [...], dziewczynę o najpiękniejszej urodzie w tej okolicy [- - -]

Wersje demotyczne

P. Carlsberg 562

1 Miało to miejsce w osiemnastym roku panowania [faraona *Nḥt-n3y=w-ḥr-ḥb*, który był dobroczynnym królem całego kraju],

2 [którego panowanie] w Egipcie [obfitowało we wszystkie dobre rzeczy].

Stało się to pewnego dnia, kiedy faraon spał w [...]

3 Zobaczył [siebie we śnie]

4 na [- - -]

5 Wielkiego boga kroczącego [do środka]

6 *pnygy* przez niego/w jego dłoni [- -]

7 czas [- - -]

8 Egipt [- - -]

9 *Nḥt-n3y=w-ḥr-ḥb* [- - -]

10 [On] nagle się budził [ze snu; to były rzeczy, które zobaczył]

11 wziął [- - -]

P. Carlsberg 499, P. Carlsberg 424, P. Carlsberg 559 + PSI inv. D 60

1 Miało to miejsce w szesnastym roku panowania króla *Nḥt-n3y=w-ḥr-ḥb*,

2 który był dobroczynnym królem całego kraju,

3 którego panowanie w Egipcie obfitowało we [wszystkie] dobre rzeczy.

4 Miało to miejsce pewnego dnia, kiedy faraon powiedział:

5 „Jestem smutny z powodu strasznych rzeczy, które przytrafiły się *P3-di-Is.t s3 Hl=w*, zdolnemu rzeźbiarzowi z *Pr-nb.t-tp-ih*, w świątyni *Tbn-ntr*.

6 Wydałem rozkazy, aby się dowiedzieć o czas, w którym wspomniane rzeczy zostaną wykonane.

7 Wydałem rozkazy, aby się dowiedzieć o siłę cudzoziemców, którzy przyjdą po mnie.

8 Wydałem rozkazy, aby poznać szkody, które oni wyrządzą przebywając w Egipcie.

9 Niech moje przygotowania zostaną dokonane zgodnie z podróżą, którą ja <podjęm> do *Wn-šm*,

10 żebym mógł złożyć ofiary całopalne i dary ofiarne w miejscu położonym między *Šm* i *Pr-šw.w*”.

11 Przygotowano flotę faraona.

12 Faraon wstąpił na pokład.

13 Bez zwłoki wyruszył do *Wn-šm*.

14 Udał się do świątyni *Wn-šm* pomiędzy *Šm* i *Pr-šw.w*.

15 Złożył ofiary całopalne i ofiarę z płynów przed *Ḥr-wr*.

Komentarz

P. Leiden I 396 i P. Carlsberg 562

I Pisarza hieroglifów: Greckie słowo *ἱερογλύφος*, tu użyte w odniesieniu do Petesisa, oznacza pisarza hieroglifów, a nie znak hieroglificzny. Wersja demotyczna ma w tym miejscu słowo *ḥm-n-sḥ*⁷, także oznaczające pisarza hieroglifów, ale o dosłownym znaczeniu ‘rzemieślnik tworzący życie’. W *Przepowiedni garncarza* tytułowy garncarz uosabia boga Chnuma (przedstawianego z głową barana lub jako baran), który stworzył ludzi z gliny na kole garncarskim⁸.

Uzupełnienie lakuny w w. 1 *P. Carlsberg 562* na podstawie *P. Carlsberg 499*, *P. Carlsberg 424* i *P. Carlsberg 559*. Uzupełnienie lakuny w w. 2 za Kimem Ryholtem⁹ na podstawie *P. Carlsberg 499*, *P. Carlsberg 424* i *P. Carlsberg 559 + PSI inv. D 60*.

⁷ *P. Carlsberg 424*, w. 5.

⁸ Ryholt, *Nektanebo's Dream...*, s. 233.

⁹ *Ibid.*, s. 224.

Uzupełnienie lakuny w w. 3 *P. Carlsberg* 562 na podstawie innych tekstów demotycznych, w których występuje standardowa formuła używana w tekstach opisujących sny¹⁰.

II W szesnastym roku (*P. Leiden* I 396 i trzy papirusy demotyczne¹¹) w osiemnastym roku panowania (*P. Carlsberg* 562): Inne źródła poświadczają osiemnaście lat panowania Nektanebo II¹², co potwierdza także inskrypcja hieroglificzna ze świątyni Horusa w Edfu¹³, a akcja *Snu Nektanebo* osadzona jest w końcówce jego rządów. To może tłumaczyć pojawienie się w *P. Carlsberg* 562 liczby osiemnaście: niewykluczone, że wprowadził ją scribe orientujący się w długości panowania Nektanebo i próbujący skorygować coś, co uważał za błąd, czyli liczbę szesnaście w miejscu, w którym – jego zdaniem – powinno być napisane osiemnaście¹⁴. Do niedawna dominujący w nauce pogląd, że osiemnasty rok panowania Nektanebo II wypadał na przełomie 343/342 r. p.n.e.¹⁵, został skutecznie zakwestionowany przez Leo Depuydta. Przesunął on koniec rządów Nektanebo na 341/340 r. p.n.e.¹⁶ W takim razie należy przyjąć, że akcja *Snu Nektanebo* osadzona jest w r. 343/342 p.n.e. (szesnasty rok jego panowania).

II W nocy z 21 na 22 dzień miesiąca Farmuti: Noc z 21 na 22 dzień miesiąca Farmuti w szesnastym roku panowania Nektanebo II to noc z 5 na 6 lipca 342 r. p.n.e.¹⁷

1 *Nḥt-nʒy=w-ḥr-ḥb*: Grecki zapis tego imienia to *Nektanebō(s)* lub *Nektanabō*. W czasach rządów Nektanebo II w IV wieku p.n.e. jego imię zarówno w zapisie hieroglificznym, jak i demotycznym na ogół miało postać *Nḥt-ḥr-ḥb* (¹⁸). W zachowanej, późnej wersji *Snu Nektanebo* do imienia *Nḥt-ḥr-ḥb* wstawiono dodatkowe znaki *nʒy=w*, które w użytym zapisie demotycznym miały oddać fonetycznie drugą głoskę *n* z utrwalonej już greckiej wersji imienia tego władcy. Dodanie partykuły *nʒy=w* było często stosowanym zabiegiem w tekstach demotycznych z czasów rzymskich¹⁹.

1 Dobroczynnym królem: To wyrażenie miało ukazywać Nektanebo jako dobrego króla, którego zadaniem było zapewnienie krajowi pokoju i dobrobytu. Nektanebo jednak – po początkowych sukcesach – ostatecznie przegrał starcie z Persją Artakserksesa III, nie wywiązując się zatem z tego zadania. Prawdopodobnie użycie tego określenia

¹⁰ Id., *A Demotic Version...*, s. 199.

¹¹ *P. Carlsberg* 499; *P. Carlsberg* 424; *P. Carlsberg* 559 + *PSI inv.* D 60.

¹² *Kronika Demotyczna*, kol. 4, w. 18; Iul. Afr. ap. Sync. *Ecl. Chron.*, p. 86, 25 Mosshammer.

¹³ J. G. Manning, *Land and Power in Ptolemaic Egypt. The Structure of Land Tenure*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 246; L. Depuydt, *New Date for the Second Persian Conquest, End of Pharaonic and Manethonian Egypt: 340/39 B.C.E.*, *Journal of Egyptian History* 3, 2010, s. 204.

¹⁴ Ryholt, *A Demotic Version...*, s. 200.

¹⁵ E. Bickermann, *Notes sur la chronologie de la XXXe dynastie*, [w:] *Mélanges Maspero*, t. I: *Orient Ancien*, z. 1, IFAO, Le Caire 1934, s. 81.

¹⁶ Depuydt, op. cit.

¹⁷ D. Meeks, *Le Grand texte des donations au temple d'Edfou*, IFAO, Le Caire 1972; J. H. Johnson, *The Demotic Chronicle as an Historical Source*, *Enchoria* 4, 1974, s. 10–11; Manning, op. cit., s. 246.

¹⁸ *P. Dem.* IFAO 901; *P. Dem.* IFAO 902; zob. K. Th. Zauzich, *Ein demotisches Darlehen vom Ende der 30. Dynastie*, *Serapis* 6, 1980, s. 241.

¹⁹ Ryholt, *A Sequel to the Prophecy...*, s. 161.

w stosunku do Nektanebo świadczyć może o tym, że był on – mimo przegranej walki z Persją i utraty tronu – dobrze postrzegany w późniejszych czasach. Takie określenia mogą świadczyć o dążeniach ich autorów do zdjęcia z faraona winy za przegraną²⁰.

II Zobaczył we śnie łódź papirusową, która nazywa się po egipsku *rops*: Łodzie papirusowe były bardzo popularne w starożytnym Egipcie. Już w okresie predynastycznym posługiwano się tratwami wykonanymi ze związanych pęków trzciny. W późniejszym czasie nauczono się nadawać tratwom kształt łodzi wiążąc długie pęki trzciny na obu ich końcach²¹. Papirus używany był nie tylko do budowy kadłuba łodzi, wykonywano z niego także olinowanie i żagle²², a łódź z niego zbudowaną nazywano *rms*. W tekście greckim użyte zostało słowo ῥῶψ, w wypadku którego rozważano formę ῥῶ<μ>ψ²³, bo bez wątplenia wywodzi się z egipskiego *rms*. To słowo można również znaleźć w innych tekstach egipskich, między innymi w dwóch papirusach będących częścią tego samego manuskryptu²⁴, w których jest mowa o asyryjskim ataku na Egipt w VII w. p.n.e.²⁵ Innym przykładem jest papirus magiczny, gdzie słowo *rms* użyte zostało jako określenie łodzi, w której podróżuje bóg świata umarłych – Ozyrys²⁶.

II Na niej wielki tron: Być może ten ustęp mówiący o Izydzie siedzącej na tronie, który znajduje się na łodzi, ma swoje odniesienie również w wersji demotycznej w *P. Carlsberg* 562, gdzie w w. 4 mamy jedno słowo: *hr-3t 3*, mające sens przyimka ‘na’. Z kontekstu całego zachowanego passusu możemy przypuszczać, że uszkodzone miejsce w tekście odnosiło się do bogini Izydy siedzącej na tronie²⁷.

II Wszyscy bogowie Egiptu stali koło niej, po jej prawej i lewej ręce: Ten passus *Snu* nie jest odosobniony w literaturze egipskiej; na przykład w opowieści, zapewne pochodzącej z Krokodilopolis i datowanej na I wiek n.e., zatytułowanej *Przygody Setny i Si-Osire* i zwanej też *Drugą opowieścią o Setne*, czytamy:

Setne zobaczył Ozyrysa, wielkiego boga, który siedział na pięknym złotym tronie i jaśniał koroną. Wielki bóg Anubis znajdował się po lewej stronie, wielki bóg Tot – po prawej, a bogowie trybunału dla ludzi z Krainy Zachodniej stali i po prawej, i po lewej stronie...²⁸

²⁰ Ryholt, *Nectanebo's Dream...*, s. 228.

²¹ L. Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton University Press, Princeton 1971, s. 11.

²² *Ibid.*, s. 19, 231.

²³ Wilcken, *Der Traum...*, s. 587.

²⁴ *P. Brooklyn* 47.218.21-B i *P. Berlin* P 15682.

²⁵ K. Ryholt, *A Demotic Narrative in Berlin and Brooklyn Concerning the Assyrian Invasion of Egypt* (*Pap. Berlin P. 15682 + Pap. Brooklyn 47.218.21-B*), [w:] *Forschung in der Papyrussammlung. Eine Festgabe für das Neue Museum*, oprac. V. M. Lepper, Akademie Verlag, Berlin 2013, s. 337–340, 346.

²⁶ *The Demotic Magical Papyrus of London and Leiden*, wyd. F. L. Griffith, H. Thompson Grevel, London 1904, s. 56–57, col. 6, 31.

²⁷ Ryholt, *Nectanebo's Dream...*, s. 227.

²⁸ Przekład za: *Opowiadania egipskie*, przeł. i oprac. T. Andrzejewski, PWN, Warszawa 1958, s. 205. Zob. F. L. Griffith, *Stories of High Priests of Memphis. The Sethon of Herodotus and the Demotic Tales of Khamuas*, Oxford 1900, s. 152–153; Ryholt, *Nectanebo's Dream...*, s. 226;

II Dwadzieścia jeden łokci wzrostu: Łokieć (πῆχυς) to egipska miara długości, używana również w Grecji. Jeden łokieć równał się 0,44–0,525 m. Wzrost Onurisa to zatem 9–11 metrów.

II Onuris: Zwany również Anhur, Inheret (*Jnj-ḥrt*), był bogiem wojny i polowań. Występuje w mitologii egipskiej jako bóg, który powrócił z Nubii wraz z żoną Melit – boginią z głową lwicy. Mit o Onurisie jest bardzo podobny do opowieści, w której z Nubii wracają bóg Szu (bóg powietrza) wraz z małżonką Tefnut. Na samym początku Onuris był bogiem VIII nomu w Górnym Egipcie, czyli Tinis, wraz z jednym z najważniejszych miast – Abydos. W Okresie Późnym Onuris był związany z miastem Sebennytos (z którego pochodził Nektanebo II i jego rodzina), w którym na rozkaz Nektanebo II została wzniesiona świątynia Onurisa-Szu. Natomiast w okresie grecko-rzymskim Onuris został zrównany – bez wątplenia ze względu na podobieństwo fonetyczne imion – z Aressem²⁹.

II Przybądź do mnie, bogini [...] Izydo: Te słowa można znaleźć też w innych tekstach egipskich. Na stronie *verso* ostrakonku z archiwum Hora w w. 3 czytamy: „Przybądź do mnie, Pani Izydo...”³⁰. Na stronie *recto* innego ostrakonku w w. 2, 6, 8, 12, 16 i 18 mamy: „Przyjdź do mnie, T³m3...” Słowo T³m3 jest jednym z tytułów bogini Izydy³¹. Owe teksty znalezione na ostrakonach również są przepowiedniami i spisanyimi snami³². *Sen Nektanebo* korzysta ze wspólnego zasobu pojęć i sformułowań literatury egipskiej.

III Ferso: Greckie słowo *Pherso* niemal na pewno urobione zostało od egipskiego wyrażenia *Pr-Šw*, tłumaczonego jako „Dom Szu”. Bóg Szu był utożsamiany z powietrzem i światłem słonecznym. Najczęściej przedstawiany był jako mężczyzna noszący na głowie perukę w kształcie pióra, a jego imię tłumaczymy jako ‘ten, który się wznosi’. Siostrą-żoną (małżeństwa bóstw egipskich, podobnie jak faraonów, były endogamiczne) Szu była Tefnut, bogini wilgoci i gryzącego powietrza. Ich dziećmi byli Geb, bóg ziemi, oraz Nut, bogini powietrza. Kult Szu jest poświęcony dopiero od czasów Nowego Państwa³³.

III Proroka: W czasach hellenistycznych i rzymskich tytułem *prophētēs*, tłumaczonym na ogół ‘prorok’, określano zazwyczaj szefa świątyni, w której znajdowała się wy-

W. K. Simpson, R. K. Ritner, *The Literature of Ancient Egypt. An Anthology of Stories, Instructions, Stelae, Autobiographies, and Poetry*, Yale University Press, New Haven 2003, s. 470–489.

²⁹ K. Michałowski, *Nie tylko piramidy... Sztuka dawnego Egiptu*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1974, s. 92–93, 96; I. Shaw, P. Nicholson, *The British Museum Dictionary of Ancient Egypt*, American University in Cairo Press, Cairo 1997, s. 211; W. Schenkel, *Onuris*, [w:] *Lexikon der Ägyptologie*, t. IV, oprac. W. Helck, W. Westendorf, Harrassowitz, Wiesbaden 1972, szp. 573–574; A. Niwiński, *Bóstwa, kultury i rytuały starożytnego Egiptu*, Pro-Egipt, Warszawa 1993, s. 182–183, 315, 332; id., *Mity i symbole starożytnego Egiptu*, Pro-Egipt, Warszawa 2001, s. 30–31; J. Lipińska, M. Marciniak, *Mitologia starożytnego Egiptu*, WAiF – PWN, Warszawa 2002, s. 175–176; N. Grimal, *Dzieje starożytnego Egiptu*, przeł. A. Łukaszewicz, PIW, Warszawa 2004, s. 52–53, 56.

³⁰ Koenen, op. cit., s. 178, przyp. 35; J. D. Ray, *The Archive of Hor*, Egypt Exploration Society, London 1976, s. 39, 42.

³¹ Ibid., s. 46–48.

³² Ibid., s. 38.

³³ Niwiński, *Bóstwa...*, s. 124; Shaw, Nicholson, op. cit., s. 270; Niwiński, *Mity...*, s. 29–31, 50–51, 53–60.

rocznia. W innych źródłach – *Romansie o Aleksandrze* Pseudo-Kallistenesa oraz u autorów późnych³⁴ – mianem proroka określane jest Nektanebo II. W kontekście egipskim greckie słowo *prophētēs* występuje jako niezbyt trafny przekład tytułu kapłańskiego *hm-ntr* – ‘sługa boga’.

III Sebennytos: Grecka nazwa miasta *Tbn-ntr*, stolicy XII nomu w Delcie Egiptu (Egipt Dolny), którego symbolem była „święta krowa”. W epoce ptolemejskiej z Sebennytos konkurował ośrodkiem w niedalekim Behbeit el-Hagar, stając się stolicą nowego nomu, niezależnego od Sebennytos. Choć w Sebennytos poświadczony są znaleziska już z czasów Średniego Państwa (taca ofiarowa należąca do poprzedników Amenemhata VI z XII dynastii), to do największego znaczenia doszło ono w Okresie Późnym, w czasach XXX dynastii stając się *de facto* stolicą Egiptu. Założyciel XXX dynastii Nektanebo I pochodził z tego miasta i na czasy jego dynastii datowane są liczne zabytki w Sebennytos, często wzorowane na sztuce z czasów XXVI dynastii (saickiej). Duże znaczenie miał wówczas w Sebennytos kult Izydy, choć głównym bóstwem tego miasta był Onuris, przez Greków nazywany Aressem. Program budowlany Nektanebo I był kontynuowany w Sebennytos przez Nektanebo II oraz przez władców macedońskich (lub przynajmniej w ich imieniu): Aleksandra Wielkiego i Filipa Arridajosa³⁵.

IV Afroditopolis: Grecka nazwa miasta, która w języku egipskim brzmiała *Pr-nb.t-tp-ih(.t)*, co znaczy ‘posiadłość Pani Atif’, czyli bogini Hathor, którą Grecy nazywali Afrodytą³⁶. W czasach rzymskich było ono stolicą XXII nomu w Górnym Egipcie³⁷. Izyda, Pani *Pr-nb.t-tp-ih(.t)*, poświadczona jest w inskrypcji hieroglificznej z Afroditopolis³⁸.

IV Petesisa: Jego imię występuje w wersji greckiej (Πετῆσις) i dwóch wersjach demotycznych *Snu: P3[-di-Is.t]*³⁹. W tych ostatnich imię jest niestety uszkodzone, ale możemy je zrekonstruować na podstawie innych tekstów demotycznych⁴⁰. W wersji greckiej ostatnią informacją o Petesisie jest to, że ujrzał piękną dziewczynę. Ciąg dalszy jego historii znajdujemy w wersjach demotycznych⁴¹ (zob. niżej).

IV Ergeusa: Imię ojca Petesisa wywodzi się z egipskiego imienia *Hr=w*, potwierdzonego również w innych egipskich tekstach⁴². W wersji demotycznej *Snu Nektanebo*

³⁴ Georg. Monach. *Chron.* I, p. 25, 2–3 de Boor; Ioann. Mal., p. 189, 11–13 Dindorf; Cedren. *Comp.* I, p. 264, 8–13 Bekker; Const. Porph. *De virt. et vit.* I, p. 156, 8–19 Büttner-Wobst.

³⁵ R. S. Bianchi, *Sebennytos*, [w:] *Lexikon der Ägyptologie*, t. V, oprac. W. Helck, W. Westendorf, Harrassowitz, Wiesbaden 1984, szp. 766–768; Niwiński, *Bóstwa...*, s. 168; Grimal, op. cit., s. 383–388.

³⁶ Ryholt, *A Sequel to the Prophecy...*, s. 160, 162, 164.

³⁷ R. Grieshammer, *Atif*, [w:] *Lexikon der Ägyptologie*, t. I, oprac. W. Helck, E. Otto, Harrassowitz, Wiesbaden 1975, szp. 519.

³⁸ A. B. Kamal, *Fouilles à Atfih*, *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 9, 1908, s. 114.

³⁹ *P. Carlsberg* 424, 599.

⁴⁰ E. Lüddeckens, *Demotisches Namenbuch*, t. I, Reichert, Wiesbaden 1980, s. 290–291 oraz K. Ryholt, *The Story of Petese, Son of Petetum, and Seventy Other Good and Bad Stories*, Museum Tusulanum, Copenhagen 1999, s. 113; *P. Dem. Saq.* 1 (*Saqqâra Demotic Papyri*, t. I: P. Dem. Saq. I, wyd. H. S. Smith, W. J. Tait, Egypt Exploration Society, London 1983, tekst 12.2).

⁴¹ Zob. wyżej, przyp. 11; Ryholt, *A Sequel to the Prophecy...*, s. 161.

⁴² Lüddeckens, op. cit., s. 746–748.

zastosowana została forma $Hl=w$, używana w oazie Fajum, będąca pochodną podstawowej formy $Hr=w$ ⁴³.

V A t h y r e p s e: Imię to jest odpowiednikiem egipskiego imienia $Hwt-Hr-šps(.t)$, czyli ‘Hathor jest szlachetna’⁴⁴. Imię bogini Hathor idealnie pasowało zarówno do młodej dziewczyny, jak i do samego opowiadania ze względu na to, że egipska bogini była powiązana z tańcem, muzyką, seksualnością⁴⁵ oraz z miłością i pijaństwem⁴⁶. Była także boginią destrukcji, gdyż ojciec Re zesłał ją na ziemię, aby zniszczyła ludzi. Połączenie dwóch aspektów Hathor, czyli tego związanego z miłością i jej niszczycielskiej natury, idealnie pasuje do wymowy *Snu Nektanebo*. Petesis ulega urokowi dziewczyny, co doprowadza go prawdopodobnie do śmierci⁴⁷.

6 p n y g y: Przetłumaczenie tego słowa jest praktycznie niemożliwe. W jednym z wcześniejszych artykułów Ryholt próbował – sygnalizując jednak trudności – połączyć ten wyraz z greckim czasownikiem πνίγω, czyli ‘dusić’, lub rzeczownikiem πνίγος ‘duszający gorąc’⁴⁸. Badacze nie są do końca pewni, czy słowo to pochodzi od wyrazu *png*, który pojawia się w *P. Leiden* I 346, 2, 11. Joachim Quack sądzi, że może tu chodzić nie tyle o słowo wywiedzione z języka egipskiego, ale o greckie słowo πίναξ (‘deska, tablica’), którego ślad być może znajdujemy w innym dokumencie egipskim⁴⁹, gdzie słowo *pnks* powinno być czytane jako *pnk3*⁵⁰.

P. Carlsberg 499, P. Carlsberg 424 oraz P. Carlsberg 559 + PSI inv. D 60

5 Z powodu strasznych rzeczy: W wersji demotycznej mamy jak gdyby kontynuację historii o tym, co się stało z *P3-di-Is.t*, czyli Petesidem. Być może odpowiedź na pytanie o ten dalszy ciąg przynoszą użyte znaki demotyczne. Wiemy z tekstu, że jakieś „straszne rzeczy” przytrafiły się rzeźbiarzowi, ale nie jest powiedziane, co dokładnie. Jednak jeśli przyjrzymy się użytym znakom, widzimy, że został użyty determinatyw oznaczający ogień. Mogłoby to świadczyć o tym, że po przepowiedni Petesisa strawił ogień⁵¹. Ostatnie zdanie jest bardzo istotne, ponieważ motyw przepowiedni, a następnie śmierci tego, kto ją przyniósł, pojawia się również w innych tekstach, na przykład w *Przepowiedni owcy* i *Przepowiedni garnarczara*. W pierwszym tekście przepowiednię przynosi owca,

⁴³ K. Th. Thissen, *Graeco-ägyptische Literatur*, [w:] *Lexikon der Ägyptologie*, t. II, oprac. W. Helck, W. Westendorf, t. II, Harrassowitz, Wiesbaden 1977, szp. 873–878; Koenen, op. cit., s. 182, przyp. 74; Ryholt, *A Sequel to the Prophecy...*, s. 161.

⁴⁴ Koenen, op. cit., s. 183, przyp. 91.

⁴⁵ Shaw, Nicholson, op. cit., s. 119; Koenen, op. cit., s. 183, przyp. 91.

⁴⁶ Ibid.; Ryholt, *Nectanebo's Dream...*, s. 231.

⁴⁷ Niwiński, *Bóstwa...*, s. 54–55; Lipińska, Marciniak, op. cit., s. 161–162; Ryholt, *Nectanebo's Dream...*, s. 231; Grimal, op. cit., s. 52–53.

⁴⁸ Ryholt, *A Demotic Version...*, s. 199.

⁴⁹ *O. Nar.* 82, w. 4.

⁵⁰ J. Quack ap. Ryholt, *Nectanebo's Dream...*, s. 225.

⁵¹ Id., *A Sequel to the Prophecy...*, s. 161.

a w drugiej garncarz, a po dostarczeniu przepowiedni oboje umierają⁵². W *Przepowiedni owcy* mamy osobę Pasenhora, słuchającego przepowiedni owcy, która jest prorokinią, być może wcieleniem boga barana (Chnuma). Postać tego boga jest również ukazana w *Przepowiedni garncarza*, który jest również personifikacją tego boga⁵³.

5 *Pr-nb.t-tp-ih*: Grecka nazwa tego miasta to Afroditopolis (zob. wyżej).

5 *Tbn-ntr*: Grecka nazwa tego miasta to Sebennytos (zob. wyżej).

7 *Przyjdą po mnie*: Istotny jest tu przyimek „po”; wyrażenie może odnosić się do osoby, która przejmie tron po Nektanebo II, albo do kogoś, kto w przyszłości przybędzie do Egiptu. Podobne wyrażenia możemy znaleźć w innym bardzo ważnym tekście demotycznym, tak zwanej *Kronice demotycznej*, w której czytamy: „władca, który przyjdzie po nim”⁵⁴, „człowiek z Herakleopolis jest tym, który będzie rządził po cudzoziemcach i Jonach”⁵⁵, „ten, który pozwoli przyjść cudzoziemcom, aby zostali panami Egiptu po tobie”⁵⁶. Nie możemy zatem powiedzieć, o której z dwóch sytuacji wspomnianych na początku mówi tekst. Jednak patrząc na wydarzenia, jakie miały miejsce w Egipcie w czasie panowania Nektanebo II, można przychylić się do wersji, w której mowa by była o najeźdźcach – Persach podbijających Egipt z królem Artakserksesem III na czele⁵⁷.

9 *Wn-šm*: Nazwa miejsca, które w tekście demotycznym występuje jako *Wn-šm* lub *Wn-šmy*, pochodzi ze starszej formy *Wn-ḥm* (Wenchem). Lokalizacja Wenchem nie jest jasna i pojawiło się kilka propozycji jej określenia: Jean Yoyotte umiejscowił Wenchem w części północnej Memfis, jako główne miasto aglomeracji; dla Eddy Bresciani to nic innego jak oficjalna nazwa miasta znanego pod grecką nazwą Letopolis. Według Ryholta z tekstu wynika, że *Wn-šm* oraz *Šhm* (*Šm*) były dwoma różnymi miejscami⁵⁸.

10 *Ofiary całopalne*: Jest to kolejny przykład wykorzystania w *Śnie Nektanebo* wyrażen znajdujących się w innych tekstach egipskich. Ten sam passus dotyczący obu rodzajów ofiar złożonych przez Nektanebo występuje również w obu opowieściach Setnego, gdzie czytamy: „złożył ofiarę całopalną i płynną”⁵⁹.

10 *Šm*: Lub *Ḥm* (*Šhm*) – w języku greckim miasto nosiło nazwę Letopolis i było stolicą II nomu Dolnego Egiptu. Letopolis związane było z bogiem Horusem. W późniejszym czasie Horus utożsamiany był z Haroerisem, bogiem nieba i Panem Letopolis, ścinającym głowy wrogom. Do świętych zwierząt Letopolis zaliczamy ichneumona i ryjówkę. Oprócz

⁵² Id., *Nektanebo's Dream...*, s. 233; R. B. Gozzoli, *The Writing of History in Ancient Egypt during the First Millennium BC (ca. 1070–180 BC). Trends and Perspectives*, Golden House, London 2006, s. 300.

⁵³ Ibid., s. 293, 297. Na temat boga Chnuma zob. Lipińska, Marciniak op. cit., s. 160.

⁵⁴ *Kronika demotyczna*, kol. 4, w. 18.

⁵⁵ Ibid., kol. 2, w. 25.

⁵⁶ Ibid., kol. 6, w. 15.

⁵⁷ W. Spiegelberg, *Die sogenannte Demotische Chronik des Pap. 215 der Bibliothèque Nationale zu Paris nebst den auf der Rückseite des Papyrus stehenden Texten*, Hinrichs, Leipzig 1914; Ryholt, *A Sequel to the Prophecy...*, s. 162–163.

⁵⁸ J. Yoyotte, *La Localisation de Ouenkhem*, BIFAO 71, 1972, s. 1–10; E. Bresciani, *Note di toponomastica. I templi di Mn-nfr, Wn-ḥm, Pr-Ḥꜣpj-mḥt*, *Egitto e Vicino Oriente* 6, 1983, s. 67–73; Ryholt, *A Sequel to the Prophecy...*, s. 163

⁵⁹ Przekład za Andrzejewskim, *Opowiadania egipskie*, s. 187, 200, 215, 223; Ryholt, *A Sequel to the Prophecy...*, s. 163.

głównego boga w mieście miały swoje kultury również inne bóstwa, między innymi Ozyrys, Anubis czy Amon⁶⁰. W innym papirusie – *P. Dem. Saq. 1* – Letopolis i Wenchem wymienione są jako miejsca związane ze sobą, a kapłan Horusa z Letopolis mieszka w Wenchem. Wszystko zdaje się wskazywać na to, że oba miejsca znajdowały się blisko siebie⁶¹.

10 *Pr-s w . w*: Grecka nazwa tego miasta to *Pherso* (zob. wyżej).

12–14: Te sformułowania w wersji demotycznej przywodzą na myśl ustęp z innego tekstu egipskiego, zachowanego w papirusie *P. Dem. Saq. 1*:

Faraon pozwolił im ponownie wejść na pokład. Oni nie zwlekali, aby pójść do Wenchem.
Faraon udał się do pałacu.

Choć *passus* ze *Snu* nie jest identyczny, widzimy podobnie wykorzystane formy i miejsca, jak również motyw łodzi⁶².

15 Ofiary całopalne i ofiarę z płynów: Zob. wyżej.

15 *Hr-wr*: Imię boga Haroerisa, zapisane w języku egipskim (zob. wyżej).

Argumentum

Vertitur hic Polonice annotationibus additis fabella illa Aegyptiaca de rege Nectanebo et quodam hieroglyphorum scriptore tam papyro Graeco, quam papyraceis frustulis Aegyptiacis asservata.

Bibliografia

- Andrzejewski, T. (przeł. i oprac.), *Opowiadania egipskie*, PWN, Warszawa 1958
- Bagnall, R. S., P. Derow, *The Hellenistic Period. Historical Sources in Translation*, Blackwell, Malden, MA – Oxford 2004
- Bianchi, R. S., *Sebennytyos*, [w:] *Lexikon der Ägyptologie*, t. V, oprac. W. Helck, W. Westendorf, Harrassowitz, Wiesbaden 1984, szp. 766–768
- Bickermann, E., *Notes sur la chronologie de la XXXe dynastie*, [w:] *Mélanges Maspero*, t. I: *Orient Ancien*, z. 1, IFAO, Le Caire 1934, s. 77–84
- Bresciani, E., *Note di toponomastica. I templi di Mn-nfr, Wn-lm, Pr-H^cpj-mht*, *Egitto e Vicino Oriente* 6, 1983, s. 67–73
- Casson, L., *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton University Press, Princeton 1971
- Depuydt, L., *New Date for the Second Persian Conquest, End of Pharaonic and Manethonian Egypt: 340/39 B.C.E.*, *Journal of Egyptian History* 3, 2010, s. 191–230

⁶⁰ G. Farouk, *Letopolis*, [w:] *Lexikon der Ägyptologie*, t. III, oprac. W. Helck, W. Westendorf, Harrassowitz, Wiesbaden 1980, szp. 1009–1011.

⁶¹ Niwiński, *Bóstwa...*, s. 121, 130; Lipińska, Marciniak, op. cit., s. 163–166; Ryholt, *A Sequel to the Prophecy...*, s. 163–164.

⁶² *Ibid.*, s. 164.

- Farouk, G., *Letopolis*, [w:] *Lexikon der Ägyptologie*, t. III, oprac. W. Helck, W. Westendorf, Harrassowitz, Wiesbaden 1980, szp. 1009–1011
- Gozzoli, R. B., *The Writing of History in Ancient Egypt during the First Millennium BC (ca. 1070–180 BC). Trends and Perspectives*, Golden House, London 2006
- Grieshammer, R., *Atif*, [w:] *Lexikon der Ägyptologie*, t. I, oprac. W. Helck, E. Otto, Harrassowitz, Wiesbaden 1975, szp. 519
- Griffith, F. L., *Stories of High Priests of Memphis. The Sethon of Herodotus and the Demotic Tales of Khamuas*, Oxford 1900
- Griffith, F. L., H. Thompson (wyd.), *The Demotic Magical Papyrus of London and Leiden*, Grevel, London 1904
- Grimal, N., *Dzieje starożytnego Egiptu*, przeł. A. Łukaszewicz, PIW, Warszawa 2004
- Hoffmann, F., J. F. Quack, *Anthologie der demotischen Literatur*, LIT, Berlin 2007
- Johnson, J. H., *The Demotic Chronicle as an Historical Source*, *Enchoria* 4, 1974, s. 1–17
- Kamal, A. B., *Fouilles à Atfih*, *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 9, 1908, s. 113–117
- Koenen, L., *The Dream of Nektanebos*, *BASP* 22, 1985, s. 171–194
- Lavagnini, B., *Eroticorum Graecorum fragmenta papyracea*, Teubner, Lipsiae 1922
- Leemans, C., *Papyri Graeci Musei Antiquarii Publici Lugduni-Batavi*, t. I, Lugduni Batavorum 1838
- Lipińska, J., M. Marciniak, *Mitologia starożytnego Egiptu*, WAiF – PWN, Warszawa 2002
- Lüddeckens, E., *Demotisches Namenbuch*, t. I, Reichert, Wiesbaden 1980
- Manning, J. G., *Land and Power in Ptolemaic Egypt. The Structure of Land Tenure*, Cambridge University Press, Cambridge 2003
- Meeks, D., *Le Grand texte des donations au temple d'Edfou*, IFAO, Le Caire 1972
- Michałowski, K., *Nie tylko piramidy... Sztuka dawnego Egiptu*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1974
- Niwiński, A., *Bóstwa, kultury i rytuały starożytnego Egiptu*, Pro-Egipt, Warszawa 1993
- Niwiński, A., *Mity i symbole starożytnego Egiptu*, Pro-Egipt, Warszawa 2001
- Olmstead, A. T., *Dzieje imperium perskiego*, przeł. K. Wolicki, PIW, Warszawa 1974
- Ray, J. D., *The Archive of Hor*, Egypt Exploration Society, London 1976
- Reuvs, C. J. C., *Lettres à M. Letronne [...] sur les papyrus bilingues et grecs et sur quelques autres monumens gréco-égyptiens du Musée d'Antiquités de l'Université de Leide*, Leide 1830
- Ryholt, K., *A Demotic Version of Nektanebos' Dream (P. Carlsberg 562)*, *ZPE* 122, 1998, s. 197–200
- Ryholt, K., *The Story of Petese, Son of Petetum, and Seventy Other Good and Bad Stories*, Museum Tusulanum, Copenhagen 1999
- Ryholt K., *Nektanebo's Dream or the Prophecy of Petesis*, [w:] *Apokalyptik und Ägypten. Eine kritische Analyse der relevanten Texte aus dem griechisch-römischen Ägypten*, oprac. A. Blasius, B. U. Schipper, Peeters, Leuven 2002, s. 221–241
- Ryholt, K., *A Sequel to the Prophecy of Petesis (P. Carlsberg 424, P. Carlsberg 499 and P. Carlsberg 559 + PSI inv. D 60 verso)*, [w:] id., *Narrative Literature from the Tebtunis Temple Library*, Museum Tusulanum, Copenhagen 2012, s. 157–170

- Ryholt, K., *A Demotic Narrative in Berlin and Brooklyn concerning the Assyrian Invasion of Egypt* (Pap. Berlin P. 15682 + Pap. Brooklyn 47.218.21-B), [w:] *Forschung in der Papyrussammlung. Eine Festgabe für das Neue Museum*, oprac. V. M. Lepper, Akademie Verlag, Berlin 2013, s. 337–353
- Schenkel, W., *Onuris*, [w:] *Lexikon der Ägyptologie*, t. IV, oprac. W. Helck, W. Westendorf, Harrassowitz, Wiesbaden 1972, szp. 573–574
- Shaw, I., P. Nicholson, *The British Museum Dictionary of Ancient Egypt*, American University in Cairo Press, Cairo 1997
- Simpson, W. K., R. K. Ritner, *The Literature of Ancient Egypt. An Anthology of Stories, Instructions, Stelae, Autobiographies, and Poetry*, Yale University Press, New Haven 2003
- Smith, H. S., W. J. Tait (wyd.), *Saqqâra Demotic Papyri*, t. I: P. Dem. Saq. I, Egypt Exploration Society, London 1983
- Spalinger, A., *The Reign of King Chabbash. An Interpretation*, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 105, 1978, s. 142–154
- Spalinger, A., *The Date of the Dream of Nectanebo*, *Studien zur Altägyptischen Kultur* 19, 1992, s. 295–304
- Spiegelberg, W., *Die sogenannte Demotische Chronik des Pap. 215 der Bibliothèque Nationale zu Paris nebst den auf der Rückseite des Papyrus stehenden Texten*, Hinrichs, Leipzig 1914
- Thissen, K. Th., *Graeco-ägyptische Literatur*, [w:] *Lexikon der Ägyptologie*, t. II, oprac. W. Helck, W. Westendorf, t. II, Harrassowitz, Wiesbaden 1977, szp. 873–878
- Wilcken, U., *Der Traum des Königs Nektonabos*, [w:] *Mélanges Nicole*, Genève 1905
- Wilcken, U., *Urkunden der Ptolemäerzeit (Ältere Funde)*, t. I: *Papyri aus Unterägypten*, de Gruyter, Berlin 1927
- Yoyotte, J., *La Localisation de Ouenkhem*, *BIFAO* 71, 1972, s. 1–10
- Zauzich, K. Th., *Ein demotisches Darlehen vom Ende der 30. Dynastie*, *Serapis* 6, 1980, s. 241–243